

DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'TE AŞK VE SEVGİLİYE DAİR KAVRAMLARDA KULLANILAN METAFORİK UNSURLAR

METAPHORICAL ELEMENTS USED IN THE CONCEPTS ABOUT LOVE AND BELOVED IN DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK

Nülüfer ÇELİK* Öz

Metaforların oluşturulmasında ve çözümlenmesinde kültür önemli bir yer tutmaktadır. Geçmiş dönem eserlerinde oluşturulmuş metaforların tespiti ya da oluşturulan bir metaforun günümüzde çözümlenebiliyor olması kültürel devamlılıkta bütünlüğün önemli bir göstergesidir. Çalışmamızda, Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT) 'de konumuz olan aşk ve sevgiliye dair yazılmış şiirlerde oluşturulmuş metaforlar ile aşkın ve sevgilinin yüceltilmiş, insanüstü boyutlara taşınmış olduğu tespit edilmiştir. Eserde aşk ve sevgiliye dair zorlukların anlatılması dağlar, aşk acısı, gözyaşı, ciğer yarası ile ilintilendirilmiş ve aşk bir tuzak olarak metaforize edilmiştir. Aşkın acı verici yanı, sevgilinin iyileştirici rolü, aşkın büyü, sevgilinin büyücü olması şeklinde anlatılmıştır. Şiirlerde oluşturulan bu metaforik anlatımlar, günümüz Türk kültür ve düşünce dünyasında kolayca karşılık bulabilecek düzeydedir. Gerek meteforun oluşturulması, gerekse çözümlenmesi konusunda kültürel belleğin etkisi dikkate alındığında; aşk ve sevgili konularında Türklerdeki bilişsel kodların değişmeden bugüne kadar ulaştığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler
Metafor, Aşk,
Dîvânu Lugâti't-Türk

Keywords
Metaphor, love,
Dîvânu Lugâti't-Türk

Abstract

Culture has an important place in the creation and analysis of metaphors. The determination of the metaphors created in the works of the past or the fact that a created metaphor can be analyzed today is an important indicator of integrity in cultural continuity. In our study, it has been determined that love and lover have been exalted and carried to superhuman dimensions with the metaphors created in the poems written about love and lover, which is our subject in the work called Dîvânu Lugâti't-Türk (DLT). Love and difficulties related to the beloved are associated with mountains, the pain of love, tears, liver wounds, and love is metaphorized as a trap. The painful side of love has been described as the healing role of the lover, love as magic, and the lover as a magician. These metaphorical expressions created in poems are at a level that can easily be found in our today's culture and thought world. Considering the effect of cultural memory on both the creation and analysis of the metaphor, it shows that the cognitive codes of Turks on love and lover have survived until today without changing.

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut
Ata Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
niluferturkdili@gmail.com.
ORCID: 0000-0002-6998-6109
Osmaniye/TÜRKİYE

Gönderim Tarihi: 21/12/2021
Kabul Tarihi: 04/04/2022

GİRİŞ

Metafor kelimesi, Türk Dil Kurumu Sözlüğünde Arapça bir kelime olan “mecaz” ile karşılanmıştır (Akalin vd., 2011, s. 1665). Mecaz, Türkçe Sözlük’te “Bir kelime veya kavramı kabul edilenin dışında başka anlamlara gelecek biçimde kullanma” (Akalin vd., 2011, s. 1665) şeklinde açıklanmıştır. Ancak, birçok araştırmacı tarafından mecaz kelimesinin metafor kavramını açıklamada yetersiz olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu durum şaşırtıcı değildir. Zira metafor kelime anlamı olarak bir yere kadar açıklansa bile kavram olarak ele alındığında buz dağının görünen yüzü denilebilecek kadar büyük bir kütsel anlam yoğunluğu ve çeşitliliği barındırmaktadır. Kelimenin aslı Grekçe “metaherein” kelimesinden gelmektedir. Etimolojik olarak birleşik kelime (meta+ phora) olarak izah edilen “metaphora”ya dayanır. “Meta”, “öte” ve , “phrein” “taşımak” anlamını çağrıştıran kelimelerdir (Lakoff-Johnson, 2010, s. 13). Üzerinde güncel ve yoğun fikir beyanlarının devam ettiği metafor terimi ve/veya kavramı genel yapısı itibarıyla bir çok anlama karşılık olarak gösterilmekle birlikte, kadim söz sanatları arasındaki farklar ve benzerlikler birçok müellif tarafından dile getirilmiştir. Özellikle isimlendirme konusunda yaşanan fikir ayrılıkları metafor kavramına lafzi bakış açısını yansıtmakla beraber, kavramsal niteliği konusunda gerek edebî sanatlar gerekse belagat konularında farklılıkların sınırlarındaki net çizgiler ile metaforun ayrı bir kavram olduğu büyük oranda kabul görmüştür (Çiçekler & Aydın, 2019, s.14-26; Demir & Karakaş Yıldırım, 2019, s. 1085-1096; Lakoff-Johnson, 2010, s. 13; Şahan, 2017, s. 166-176; Uçan Eke, 2017, s. 40).

Antik Yunan dönemine kadar uzanan ve birçok filozofun görüş beyan ettiği metafor konusu üzerinden yapılan çalışmalar ve bilhassa Lakoff ve Johnson’un 1980 yılında yayınladıkları ve dilimize tercüme edilen “Metaphors We with Live by” isimli eserle ortaya koydukları “Çağdaş Metafor Teorisi” ile farklı bir boyut kazanmıştır. Metafora dair klasik görüşün aksine çağdaş ya da kognitif linguistik olarak da isimlendirilen bu görüş;

1. Metafor kelimelerin değil, kavramların niteliğidir. 2. Metaforun işlevi sadece sanatsal veya estetik kaygılarla ifadelerin retorik etkisini artırmak değil; aynı zamanda belirli kavramları daha iyi anlamayı sağlamaktır. 3. Metafor çoğunlukla benzerliğe dayanmaz. 4. Metafor özel bir yeteneği olmayan sıradan insanlarca gündelik hayatta büyük bir zihin faaliyeti gerektirmeksizin kullanılır. 5. Metafor linguistik bir süs, gereksiz bir dekor değil, insani düşüncenin ve akıl yürütmenin ayrılmaz bir unsurudur (Lakoff-Johnson, 2010, s. 13).

olmak üzere beş temel üzerine oturtulmuştur. Bu temel kabullerden de anlaşılacağı üzere konu kavramsaldir. Bundan daha da ötesi; konu sadece edebiyata ait değil, başlıca nörobilim temelli olmak üzere disiplinler arası bir konudur. Nitekim kapsam alanı olarak; Lakoff-Johnson’un eserinde politika, hukuk, matematik, psikoloji, sosyoloji, felsefe, yapay zeka, idrak linguistiği vb. olmak üzere metafor teorisinin potansiyel temel uygulama alanlarına genişçe işaret edilmiştir (Lakoff-Johnson, 2010, s. 299). Tanımlama ya da konumlandırmada ona yer bulma çalışmaları ve farklı fikir beyanları bir yana bırakıldığında, metaforik dilin ikincil bir dil olduğunun tespiti son

derece önemli bir bilimsel gelişmedir. “Sizin anlatabildiğiniz karşıdakinin anlayabileceği kadardır.” sözünden de anlaşılacağı üzere soyut kavramların metaforlar olmaksızın anlatılabilmesi neredeyse mümkün değildir. Bu anlamda eğitim ve öğrenme sürecinde, dilin biçim, anlam, sosyal, kültürel ve tarihsel bağlam içinde, ses ve anlam arasındaki ilişkilerini inceleyen geleneksel dil bilimin ötesinde, metaforu da kapsayan bilişsel dilbilim, anlamaya yardımcı olmayı amaçlamakta ve insan zihnine giden bir yol olarak değerlendirilmektedir.

Çağdaş metafor teorisinin uygulama ve araştırma alanlarına edebiyat önemli oranda dahil edilmiştir. Buradan hareketle edebi aklın genel zihin çalışmasının ayrılmaz bir parçası olduğu, günlük dil ve edebi dilin ayrı alanlar olmadığını, bilhassa şiirdeki metaforlarla ilgili olarak; eski metafor eşleştirmelerinin yeni genişlemeleri ve zaten mevcut olan formlarını harekete geçirmek olduğu ifade edilmiştir (Lakoff, 2010, s. 299). Metaforların evrenselliği ya da kültürel farklılığı konusu üzerine yapılan çalışmalar büyük oranda, oluşturulan metaforlarda dil ve kültürün önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymuştur (Aksan, 2006, s. 31-67; Kövecses, 2010, s. 247-266). Örnek olarak; gökkuşağına ait oluşturulan isimlendirmelerde kültürel bellek metaforlarının araştırıldığı bir çalışmada, inanç faktörünün başrolde olduğu, sosyolojik ve psikolojik değişimlerin etkisi olmakla birlikte her isimlendirmede Türk kültüründeki dilek, umut kavramlarında süreklilik olduğu ve umudun Tanrı'nın yardımı ile gerçekleşeceğine dair bilişsel yatkınlığın bulunduğu işaret edilmiştir (Kalafat, 2018, s. 1158-1159).

Kavramsal metaforun çözümlenmesinde dile ait derinlik kadar kültüre ait derinliklerin de bilinmesi gereklidir. Orhun yazıtları üzerine yapılan bir metafor çalışmasında; yönelim metaforu bir çok kültürde olduğu gibi, ölümün kötü algılanıp AŞAĞI metaforu ile ilişkilendirilmesi gerekirken iyi algılanıp YUKARI ile ilişkilendirilmesi; Türklerde sevilenin iyi olarak algılandığı gibi, ölümün de iyi olarak algılandığı ve bu nedenle ÖLMEK eyleminin YUKARI olarak metaforize edilmesi Türk kültürüne ait bilinmesi gereken bir derinliktir (Uçan Eke, 2018, s. 1397-1398). Bu bilgiye destek olarak; metaforların oluşturulma şeklinde önemli sayılabilecek bir diğer örnek ise eski Türklerin ölüm konusunda geliştirdiği metafordur. İnsan ölür, ruhu bedeninden ayrılarak Gök Tanrı'ya ulaşır. Bu yükseliş bir kuş türü olan “kergek” kuşunun göğe uçmasına benzetilmekte ve ölüm “kergek bolmak” (kuş olup uçmak) olarak anlatılmaktadır. Eski Türklerde rastlanan bu inanış biçimi ölen birinin ardından “kuş olup uçtu” ifadesi ile kendini göstermektedir (Tuna, 2012, s. 141-147). Yine; metaforların dilimize yerleşmesi ve algısal açıdan yorumlanmasında inanç ve kültürel derinliğin önemini vurgulaması açısından en güzel örneklerden bir diğeri “Zühre Yıldızı”dır. “Kaynak” ve “Hedef” ilişkisi açısından değerlendirildiğinde bu metaforun çözümlenmesi Doğu literatüründe Harut ve Marut, Batı dünyasında Venüs ve Aphrodit'e ait mitolojik derinliğin bilinmesinde gizlidir (Gültekin, Yıldız & Bahadır, 2016).

Kültürel yapı, metaforların çözümlenmesi kadar oluşturulmasında da önemlidir. Günümüz dil biliminde metafor oluşturmayı açıklayan en basit ve anlaşılır bir yöntem olarak hedef, kaynak yöntemi kullanılmaktadır. Burada hedef ve kaynak

konumundaki unsurlar arasında haritalama yaparak hedefi imgelerin kaynağı olan unsura benzetirken aslında ona ait semantik özellikler aktarılmaktadır. “Ali arslandır” örneğinden yola çıkarak daha anlaşılır bir şekilde açıklamak gerekirse; Ali, açıklanmak istenen “hedef (A)”, arslan ise açıklayıcı olan” kaynak (B)” konumundaki unsurdur. Kaynak, vurgulanması gereken imgelerin kaynağı ve amaçlanan çağrışımlara izin verecek semantik özelliklerin sahibidir (Kılcan, 2017, s. 1-16). Metaforda vurucu etkiyi oluşturan, kaynak konumundaki unsura ait olan semantik özelliklerdir. “Ali arslandır” örneğinde; Ali, bir insandır. Ancak aslana yüklenmiş olan, cesur, atik, hükmedici olma vb. gibi imgeleri taşıyan özelliklere sahiptir. Bir bakıma arslana ait özellikler Ali’ye mal edilmeye çalışılır. Elbette arslana ait özellikler Ali’ye yansıtılmaya, mal edilmeye çalışılırken benzetme seçiminde, kültürel temelin dikkate alınarak seçilmesi gerekir. Arslan; savaş, zafer, iyinin kötüyü yenmesi, kuvvet ve kudret sembolü olmuş, birçok mitolojide Arslan motifi güç, kuvvet, koruyuculuk ya da taht sembolü olarak kullanılmıştır (Çoruhlu, 1999, s. 149-151). Bu imgelerin (semantik nitelikler) sayıları aynı toplum ve kültür içerisinde bile tarihsel olarak artıp azalabilir. Bu durum dilin canlılığı, dil değişimiyle ilgili genel ve güncel bir konudur. Dil ve kültürdeki sosyolojik ve psikolojik değişimler doğal olarak metafor seçimini de etkileyecektir. Aynı şekilde; “Ali kaplandır” şeklinde oluşturulan bir metaforda yine kaplanın toplum ve kültürel tanınırlığı ölçüsünde bir anlaşılabilirlik mümkündür. Kültürel bellekte, onun atikliği, yırtıcılığı, yüksek hareket kabiliyeti, hızlı koşması, avının peşindeki maharetleri göz önüne alındığında bu semantik özellikler bir ölçüde Ali’nin özelliklerine dair bir takım çağrışımlara izin verebilirken, aynı semantik özellikleri belki kaplandan daha fazla taşıyan diğer kedigiller ile oluşturulmuş bir metafor aynı vurucu etkiyi göstermeyebilir. Hatta “ Ali Jaguarıdır” şeklinde oluşturulan bir metafor bu kedigilin özelliklerinin kültürel bellekte yaygın bir karşılığı olmadığı için, kavramın açıklanmasında kolaylıktan ziyade onu daha da karmaşıklığa götürebilir. Bu durum bu alana uzak bir topluluk için “ölü metafor” olarak isimlendirilebilir. Ancak, Jaguarın Kolomb öncesi Mezoamerikan sembolizminin en sık karşılaşılan özelliklerinden biri olduğunu, bu imgenin yerli kültürel bellekte nasıl konumlandırıldığını, Kızılderili, Aztek ve Maya kavramsal sistemlerinde nasıl bir alan oluşturduğu ve hangi nedenler ile bu kedigile elit statüsü verildiğini bilen bir topluluk için farklı çağrışımlar oluşturabilir (Saunders, 1994, s. 104-117).

Kavram ve metaforlarda kültürel kodların etkisinin bulunması şaşırtıcı değildir. Nitekim Lakoff tarafından konvansiyonel kavram metaforlarının atasözlerinin kalbinde yattığı bildirilmiştir (Lakoff, 2010, s. 299). Bu çarpıcı tespit bile tek başına, metafor oluşturma ve anlama üzerine kültürün, tarihin, edebiyatın yadsınamayacak düzeyde etkili olduğunun apaçık bir göstergesidir. Kültürel kodlar ve bilişsel yatınlık arasındaki ilişkinin net olarak ortaya çıkarılabileceği alanlardan birisi kavramlara ait metaforların çalışılmasıdır. Kutadgu Bilig’de kavramsal metaforların incelendiği bir çalışmada ulaşılan kavramsal metaforlar ile günümüz kavramsal metaforları arasında fark olmadığı gösterilmiştir (Çetinkaya, 2017, s. 377-399). Günümüz Türkçesinde ya da kavramlarında kullanılan metaforlara, yüzyıllar önceki yazıtlarda ulaşılabiliyor olması ya da benzerliklerin görülmesi kültür ve bilişsel gerçeklikte devamlılığı ortak dil mantığını somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Aynı şekilde, edebiyat dünyasındaki

metaforların yazar ve şairlerin hayal gücü ile ilintili olduğu kabul edilse bile, kullanılan metaforik unsurlar bir metnin yazılış dönemi ve yazarın entelektüel seviyesi, coğrafi unsurlar, mensup olduğu gelenek görenek gibi kültürel unsurlar hakkında da önemli bilgi vermektedir. “Douwe Draaisma’ya göre metafor, okurun, içinde buldukları metnin yaşını tahmin etmelerine yardımcı olacak ipuçları veren fosil gibidir.” (2014, s. 21)

Aşk, âşık, sevda, sevgili gibi konular uzun zamandan bu yana klasik Türk edebiyatının ana konusu olmuştur. Yazarlar bazen bu duygu ve hallerden başlayarak olayı vermek istedikleri mesaja bağlarken bazen de daha dış çevreden başlayıp bu duygu ve halleri merkezde toplamışlardır. Ancak her durumda “aşk” ve “sevgili” abartılmış, yüceltilmiş, mümkün olabilecek en üst seviyelere taşınmıştır. Soyut bir terim olan aşk ve konusu olan sevgili için kullanılan metaforik unsurlara klasik Türk edebiyatında sayısız örnekler bulunabilir. Aşk sarhoşluğa benzeten Fuzûli, muma benzeten Şeyh Galip, çöle benzeten Nef’î bu alanda tartışmasız ön sıralarda iken yine aşk kavramındaki sevgili; peri, gül, sultan, güneş gibi kavramlarla anlatılmıştır (Uçan Eke, 2019, s. 249). Türk edebiyat ve kültüründe, aşkın nasıl anlaşıldığını açıklamanın yolu, aşka dair söylenen sözlerin hangi metaforik eşleşmeye karşılık geldiğinin ortaya konulması, aynı kültürün yüzyıllar öncesinde yazılan eserlerinde aşkın nasıl metaforize edildiğinin anlaşılması, Türklere aşk kavramının bilişsel düzeydeki karşılığı hakkında daha detaylı bilgiler verebilir.

Türk kültürü ve edebiyatı açısından en önemli kaynaklar arasında sayılabilecek DLT, Kâşgarlı Mahmud tarafından 1074 yılında tamamlanmıştır. Eser, bir sözlük gibi başlayan ancak birçok kelimenin atasözü, şiir, destan, menkıbe ve deyimlerde kullanımı ile örneklerin verildiği, adeta dönemin bir fotoğrafı şeklinde görülebilecek muazzam yapıttır. Eserde büyük oranda Türklere boyları, soyları, coğrafyaları, gelenekleri, giyim, kuşam, mutfak ve yemek kültürü, adab ve sosyal yaşamları başta olmak üzere hemen her özelliği hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Eserin meydana getiriliş şekli müellifin kendi ifadesi ile net olarak anlaşılabilir ve eser bu yönü ile yapılmış ilk derleme sözlüğü olma özelliğini taşımaktadır. Esere, içerdiği bilgiler ile adeta ansiklopedik bir özellik kazandırılmıştır. Eserde çok sayıda atasözü, deyim, nasihat, destan ve efsaneler mevcuttur. Eser üzerinde değişik alanlarda birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte metaforik açıdan ele alan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır.

Yaklaşık bin yıl öncesinin fotoğrafının ortaya konulduğu eserde dönemin izlerini günümüzde birçok alanda görmek mümkündür. Bu alanlardan birisi de konumuz olan “aşk” ve “sevgili” kavramlarına dair yazılmış şiirlerdir. Çalışmamızda Türklere ve onlara ait olanları barındıran DLT ‘de aşka ve sevgiliye dair yazılmış şiirlerde aşkı ve sevgiliyi anlatan metaforik unsurlar araştırılmıştır.

1-YÖNTEM

Ahmet Bican Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu tarafından hazırlanan *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eserden “aşk” ve “sevgili” konulu bazı şiirler seçildi (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020). Daha sonra şiirin çevirisi yazısı ve günümüz Türkçesine aktarılması şekli sayfa numarası ile gösterildi. Seçilen şiirdeki metaforik kavramlar tespit edildi.

Her metafor bilişsel açıdan “Hedef”, “Kaynak” metodu kullanılarak açıklandı ve imgelerin kaynağındaki semantik özellikler her şiirin altında paragraf olarak verildi.

2-AŞK VE SEVGİLİYE DAİR ŞİİRLER VE METAFORLARI

2.1. Dağ=Zorluktur, Dağ= Devlettir

“aydım añar se.wük
bizni tapa nêlûk
keçtiñ yazı kêrik
kırla.r eđiz be.đük Kulan”

“Ey sevgili! Engin çölleri ve yüce dağları nasıl aşip da bize gelebildin? (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 45)

Dağ, Türkçe Sözlük’te; “Yer kabuğunun çıkıntılı, yüksek, eğimli yamaçlarıyla çevresine hâkim ve oldukça geniş bir alana yayılan bölümü” olarak açıklanır (Akalin vd., 2011, s. 576). Birçok inanış ve kültürlerde ya da kültürün yansıması olan atasözü ve deyimlerde farklı anlamları çağrıştırmaları yanında, coğrafi anlamıyla birlikte değerlendirildiğinde dağlar; geçit vermeyen uçurumları, tehlikeli yolları, ıssızlığı, korkutuculuğu çağrıştırır. Bu çağrışımlar bizi DAĞ=ZOR metaforuna ulaştırır. Elbette, uzun bir dünya tarihi, kültürel farklılıklar, dinler ve ritüellerin, atasözlerinde kullanımı ile “dağ” farklı metaforik figürlere eşdeğer olarak da kullanılabilir. Ancak bu dördlükte kullanılan “yüksek dağları geçerek” şeklinde ifade edilen dağların zorluk anlamı ön plana çıkmaktadır. Yaşadıkları, hatta çıkış coğrafyasının özellikleri dikkate alındığında dağlar, Türklerin hayatında ayrılmaz bir yere sahiptir. DLT ile başlayan ve Karacoğlan’a kadar uzanan bu yakınlık dağ ile sevgiliyi yanyana koymuş, sevgiliye ulaşmak için geçilmesi gereken mekanlar yanında; aşılması, yenilmesi gereken zorluklar olarak nitelendirilmiştir (Altun, 2013, s. 75-77; Bulut, 2017, s. 120).

“aydı seniñ uđu
emgek telim îđu
yumşar qatıg ö.dü
könlüm saña yügrük”

“Bu zor ve yüksek dağları aşip bize nasıl gelebildin? Senden o kadar sıkıntı çektim ki onun yanında dağlar yumuşak kaldı ve gönlüm sana hızla gelmektedir.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 54).

Türk kültüründe dağlar, bir yandan zorluklara karşılık gelmekle birlikte diğer yandan da sığınacak yer, dayanılacak güç olarak görülmekte; bazen de merhametli, cezalandırıcı, korkutucu, bilinmezlik ve gizemlerle dolu bir varlık olarak tasavvur edilmektedir. İslam öncesi Türkler arasında zaman zaman ona verilen kutsiyet tanrılaştırmaya kadar uzanmıştır (Gömeç, 1998, s. 38-52). İslam sonrasında ise bu denli abartılı olmasa da inançlarına ters düşmeyecek ölçüde dağa verilen değer ve ayrıcalık önemini yitirmeden kullanılagelmiştir. DLT’de “Yer basrukı tag, budun basrukı beg.” (Yerin baskısı dağ, milletin baskısı beydir.” (DLT, 2005) şeklinde geçen atasözünde

dağlara, hakanlara eşdeğer roller biçilmiştir. Coğrafi anlamda yeryüzünün birlik ve dirliği, sağlam ve bir arada tutulması dağların görevi iken ya da dağlar bu açıdan önemli iken milletin birlik, dirlik ve beraberlik içinde bulunması için de Hakan önemlidir. Hakan devleti temsil etmektedir. Kültürel bellekte “dağın kanunu”, “dağın zirvesi” gibi ifadeler önemli yer tutmaktadır (Baş, 2013, s. 165-179). Burada dağ, tıpkı kanunları ve ona hükmeden zirvesinden dolayı devlet yapısını düşündürmektedir (Bulut, 20217, s. 111-122) .Buradan hareketle DAĞ = DEVLETTİR metaforu ortaya çıkmaktadır. Böylece, Türklerde aşk ve sevgiliye ulaşmada aşılması gereken engeller DAĞ ile eşdeğer görülmüş, bir bakıma aşkı için dağlara ve onun metaforik çağrışımlarına paralel olarak yücelere taşınmıştır.

2.2. Ciğer Merkezdir, Ciğer Mahzundur

“yüknüp maña imledi
közüm yâşın yamladı
bagrım bâşın emledi
elgin bolup ol keçe.r”

“O, baş eğerek beni selamladı ve hizmet için bana işaret etti. Onu görünce gözümün çer çöpü temizlendi. Ciğerimin yarasını iyileştirdi. O yolcu olup beni geçti.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 383).

“yıglap uđu irtedim
bagrım başın kartadım
kaçmış kutug irtedim
yagmur küni kan saçar”

“Sevgilimin arkasından hasta oluncaya kadar ağladım. Yüreğimin yarasını iyileştirmişken tekrar kaşıldım. Kaçan talihimin peşine düştüm. Gözlerim yağmur yağdırıyor. (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 122).

Ciğer bir anatomik organ olarak değerlendirilmiş olmakla birlikte organın somutluğuna paralel olarak soyut anlamda duygu dünyasının da yeri olarak gösterilmiştir. Şiirde geçen ciğer (bagır=karaciğer), kelimesinden karaciğerin kastedildiği anlaşılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 569). Ciğer, kültürel bellekte yanması, soğuması, parçalanması, yarası, pasesi vb. olarak geniş bir şekilde yer almıştır. Kişiyi özeldir. Somut bir varlıktan ibaret iken soyutlaştırılmış ve oluşturulan kavramlar yine bir somut yapıda olabilecek eylemler ile anlatılmıştır. Anlamı ile anatomik konumlanması arasındaki benzerlik ayrıca dikkate değerdir. Nitekim yürek ya da kalp terimi de zaman zaman benzer amaçlar için kullanılsa da yürek / kalp göğüs kafesi tarafından korunmuştur. Aksine karaciğer, göğüs boşluğunun dışında olup, onlara göre biraz daha korunmasız ve mahzundur. Oluşan imge ile CİĞER=MERKEZDİR, CİĞER= MAHZUNDUR metaforları ortaya çıkmaktadır.

2.3. Duygu = Sudur, Gözyaşı= Duygu Coşmasıdır, Göz= Bariyerdir

“kızlep tutar sewüglük
adriş küni belgüre.r
başlıg közüg yapsama
yaşı anıñ sawruka.r”

“Gizli tutulan sevgi ayrılık gününde ortaya çıkar. Yaralı ve yaşlı olan göz, gözyaşlarını saklayamaz.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 282)

Duyguların dalgalanması, coşması, azalması, tükenmesi kavramları bilişsel bellekte su ile özdeşleştirilmiştir. Burada DUYGU=SUDUR metaforu oluşturulabilir. Duygu değişikliklerinin göz fonksiyonları ile ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde gözden gelen yaşın mutluluk, acı, elem, ızdırap gibi duygulanmaların bir sonucu olarak ortaya çıktığı bilinir. Mutluluk ve ızdırap gözlerden yaş gelmesine neden olan iki zıt duygudur. Ancak her ikisinin de gözyaşına neden olabilmesi için aşırı düzeyde olması gerekir. Duygulardaki hafif değişiklikler kendini göz yaşarması olarak göstermeyebilirken, daha fazla olanlar gözyaşı olarak gösterir. Buradan GÖZYAŞI= DUYGU COŞMASI metaforuna ulaşılmaktadır. Nitekim kültürel bellekte “gözlerim doldu, gözlerim yaşardı” deyimleri duygulanımdaki aşırılığı anlatmada sık kullanılan deyimlerdendir. Gözyaşının görülebilmesi için duygulanmadaki artışın belirli bir seviyenin üzerinde olması gerekir. Baraj benzetmesinde olduğu gibi sular bentlerin arkasında birikir ve bendi aşacak düzeye geldiğinde taşarak görünür hale gelir. Duygular açısından değerlendirildiğinde GÖZ= BARIYERDİR metaforu ortaya çıkmaktadır.

2.4. Isı= canlılıktır, Isı= Yaşamdır, Isı= Sevgidir

“kördi meni emleyü
baktı maña imleyü
qaldım köñül tumlıyu
kađgu meni torguru.r”

“Sevgilim bana baktı ve bir bakışıyla beni tedavi etti. Selam vererek bana işaret etti. Arkasında kala kaldım; bana uğrayan sıkıntılardan gönlüm soğudu ve hüznü beni bitiriyor.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 472)

“köñül isigliki gerek”

“Kalpte sevginin sıcaklığı olması gerek.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 78).

Canlılığın devamı normal düzeyde bir ısı gerektirir. İnsanoğlunun sevgi ile birlikte tanıdığı ilk his, ana sıcaklığı olarak ifade edilen “ısı”dır. İnsan vücut sıcaklığı ortalama 36.5 santigrad derecedir. Canlılığın devamında gereken tüm biyolojik ve kimyasal reaksiyonların oluşabilmesi için normal düzeylerde bir ısı gerekir. Isının düşmesi (hipotermi), ya da yükselmesi (hipertermi) yaşamın devamında sorun çıkarabilecek

sakıncalı faktörlerdir. Biyolojik fonksiyonların tümünün durması sonucunda gelişen ölüm, vücut ısısının düşmesi ve sonunda soğuma ile kendini gösterir. Cesed soğuktur. Bilişsel bellekte ısı daima canlılık ile birlikte değerlendirilmiştir. Soğukların ortadan kalktığı bahar mevsimi ile birlikte bitki, börtü böcek tüm canlıların harekete geçmesi ısı ile yaşam arasında uzunca zamandır bilinen bir bağlantıdır. Isı, var olan ve üretilen bir enerjinin göstergesidir. Isı kaybı enerji üretiminin azalması ile ilişkilidir. Şiirde “kalbin soğuması” ile kalpteki ısının azalması yani enerji üretiminin azaldığı ifade edilmektedir. Buradan ISI= CANLILIK, ISI=YAŞAM, ISI=SEVGİ metaforları üretilebilir.

2.5. Aşk= Tuzaktır, Sevgili= ilaçtır, Sevgili = Tabibtir.

“ikledi me.niñ ada.k

körmedip ogrı tuza.k

igledim andın uza.k

emlegil emdi tuza.k”

“Ayağm ansızın yerin altına gömülü bulunan tuzağa bastı. Uzun süre hasta oldum.Ey güzel, beni tedavi et.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s.163)

“yüknüp maña imledi

közüm yâşın yamladı

bagrım başın emledi

elgin bolup ol keçe.r”

“O, baş eğerek beni selamladı ve hizmet için bana işaret etti. Onu görünce gözümün çer çöpü temizlendi. Ciğerimin yarasını iyileştirdi. O yolcu olup beni geçti.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 383)

Aşk, kültürel belleğimizde, merhum Cemal Safi'nin “Tek Hece” isimli şiirinde ifade edildiği gibi; dünyaları dize getiren hükümdarların önünde diz çöktüğü, sayısız hünerlere sahip bir sırdır. Bülbülü dile getirir, Ferhat'a dağları deldirir, Mecnun'u yaşarken başka âlemlere götürür, ne tahtı-tâcı tanır, ne sultanı, ne âlimi. Barınağı gönüldür. Evliyanın sözünde muhabbet, enbiyânın yüzünde nur olmuştur.Uğruna âlemler yaratılmıştır. Cahit Sıtkı Tarancı'nın “Bir kere sevdaya tutulmaya gör; Ateşlere yandığının resmidir.”olarak ifade ettiği o bilinmezlik her yönü ile insanın her an yakalanabileceği, avını mıknaş gibi çeken, çaresiz bırakan, yakan bir tuzak, bir kapandır. “Tuzak” sözcüğü sevgilinin çekiciliğini anlatmak için de kullanılmaktadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 907). Buradan AŞK= TUZAKTIR metaforu üretilebilir. Diğer yandan aşk denilen bilinmezliğin belki de cisim olunup görünen unsuru sevgilidir. Sevgilinin varlığı, soyut aşk ummanında belki de bir zerredir. Ancak aşkın varlığı da onunla tanınmıştır ya da bir başka deyişle sevgili aşka düşünce aşkı tanımış, ya da tanımaya çalışmış, derdin ne olduğunu, ne kadar büyük olduğunu anlamıştır. Aşkın bir tuzak olduğu, kapılanın yandığı, yani yaralandığı, dolayısı ile bir tedaviye ihtiyaç olduğu aşikârdır. Bu noktada tedavi edici figür, sevgilidir. Bazen sevgilinin marifetleri; bazen de sevgilinin bizzat kendisi ilaçtır. Onun bir gülüşü, bir bakışı, bir

sedası, bir selamı, aşğın düştüğü ateşin ferini söndürmeye, onu ateşlerde yanıp kül olmaktan kurtarmaya yetmektedir. Buradan SEVGİLİ=İLAÇTIR, SEVGİLİ=TABİBDİR metaforu üretilebilir.

2.6. Aşk = Büyüdür, Sevgili= Büyücüdür

“yelwin anıg kö.zi
yelgin anıñ özi
tölun āyın yūzi
yardı meniñ yū.re.k”

“Onun gözü büyüdür; onunla avlar. Kendisi ise yolcudur. Yüzü dolunay gibidir. O bana bir göz attı ve onunla kalbimi yardı.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 362).

Eski Türk kültüründe ruhun gezip dolaşması, tanrılarla bağlantı kurması gibi özellikler, özel ve insanüstü yetenekleri olan şamanlık özellik ve yeteneklerine sahip kişilere atfedilen unsurlar olmuştur. (Mandaloğlu, 2011, s. 111-122). Şamanların, ruhlar âlemi ile ilişkiye geçme, transa geçme gibi özellikleri ve ritüelleri Şamanlığı neredeyse din düzeyinde bir inanç sistemi noktasına taşımıştır (Uğurlu, 2012, s. 328-329).Yine şamanlar ile sıklıkla birlikte kullanılan büyü yapma özelliği bu seçkin sınıfın yetenekleri arasında sayılmış ve insanüstü yetenek bunlara ait olarak algılanmıştır. Büyücünün “akıllı adam” anlamına gelen bilge ile eşdeğer olduğu ileri sürülmüştür (Tanyu, 1992, s. 501-506). Bütün bunlardan da anlaşılacağı üzere her ne kadar Türk kültür ve inanç sisteminde şamanlık müessesesinin yeri sorgulanmaya devam etse de bu gruba atfedilen özelliklerin sabit olması tartışmasız olmuştur. Diğer bir bakış açısı ile yeniden ifade etmek gerekirse büyü dâhil bu insanüstü özelliklerin ancak özel kişilerde olması kabul edilmiştir. Dörtlükte ancak özel kişilerde bulunması gereken bu özellik sevgiliye atfedilmiş, sevgili ve onun aşkı yüceltilmiştir. Bu yüceltme işlemi gök cisimleri ile de ilişkilendirilmiştir. Öyleki Türklere Ay, Güneş ve yıldızlar, kutsiyet kazandırılmış varlıklar olarak birçok efsanenin konusu olmuştur. İnsanoğlunun akıl ve bilgi ile çözmekte çaresiz kaldığı durumlar büyü, sihir gibi sözcüklerle ifade edilmiştir. Eserin yazılmış olduğu dönem dikkate alındığında büyü, sihir, nazar ve gökcisimlerine yüklenen anlamların günümüzdeki anlam çerçevesinden daha geniş olduğu düşünülebilir ve bu noktada, insanın kontrolü dışında, aklın sınırlarının ötesinde ve olabilecek tanımlamayla, aşk büyü ile sevgilinin güzelliği ise dolunay ile tanımlanarak mevcut durumun insan aklının ötesinde ve insanüstü bir olay olduğu vurgulanmıştır. Buradan AŞK= BÜYÜDÜR, SEVGİLİ=BÜYÜCÜ metaforları oluşturabilir.

2.7. Aşk = Çiledir

“yelgin bolup bardukı /köñlüm aña.r bağlayu
kaldım erinç kağguka /işim uğu yığlayu”

“Sevgilim yolcu olup gitti.Ben de gönlümü onun sevgisine bağladım. Onun arkasından sanki hüznün içinde kaldım ve sahibimin ardından ağladım.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 476)

“ugragım kendü yıra.k
bulnadı me.ni kara.k”

“Uğrayacağım yer uzaktır. Ancak sevgilinin gözü beni esir etti ve hedefime gitmeme engel oldu.” (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020, s. 360)

Günümüz evrensel metaforu olarak kabul edilen AŞK=YOLDUR metaforu ele alındığında, bu yolun hiç de zahmetsiz olmadığı, varılmak istenen menzile kadar ızdırıp, acı, elem, zahmet dolu bir süreç olduğu ve bu yola çıkmamanın bir cesaret gerektirecek kadar da korku dolu olduğu tartışmasızdır. Duygu düzeyindeki artışın bir göstergesi olarak tanımlanan gözyaşının aşk yolunda yürüyenlerle olan beraberliğinin yadsınmaması da aşk ve çilenin birbirine girift olmuş iki kavram olduğunu düşündürmektedir. Aşkın zorluğu toplum hafızasına o kadar yerleşmiştir ki kültürel bellekte bülbül gül ikilisine konu olacak düzeyde aşkın çile ile birlikte düşünülmesine neden olmuştur. Buradan AŞK= ÇİLEDİR metaforu üretilebilir.

SONUÇ

DLT'nin kaleme alındığı dönem, bir yandan İslam inancı ve bunun sonucu olarak ağırlık merkezine Arap kültürünün etkisi diğer yandan da eski Türk Edebiyatı geleneğinin izlerinin olduğu bir dönemdir. Kâşgarlı Mahmud bu dönemde kullanılan dil konusunda önemli bilgi verme yanında dönem eserlerinde yer alan Türkçe ve Arapça kelimelerin oranlarını “atbaşı” ifadesiyle açıklamış; Türkçenin korunması ve yaygınlaştırılması konusunda hassasiyetini bildirmiştir. Eserin oluşturulma sürecinde Türk boylarının kullandığı sözcükleri biraraya getirmekle kalmamış aynı zamanda verdiği örneklerle kültürel bir derleme de yapmış, kültür ve dilin içiçe geçen iki alan olduğu gerçeğini birkez daha göstermiştir.

Bir kavramın bilişsel düzeyde anlamlandırılabilmesi için onun meteforize edilmesi, metaforize edilmiş kavramların çözümlenebilmesi için de dilin bilişsel ayrıntılarına kadar bilinmesi gerekir. Metaforun oluşturulması ve çözümlenmesi için kullanılan kültürel bellek adeta bir pınar niteliğindedir. Geçmiş dönem eserlerinde oluşturulmuş metaforların günümüzde çözümlenebiliyor olması kültürel bütünlüğün en önemli göstergesidir.

Çalışmamızda, konumuz olan “aşk” ve “sevgiliye” dair seçilen şiirlerde oluşturulmuş metaforlar ile aşka dair zorluklar, aşkın ve sevgilinin yüceltilmiş, insanüstü boyutlara taşınmış olmasının tespiti ve günümüz ile benzerliği şaşırtıcı derecede yüksektir. Kullanılan alfabe, dil, coğrafya ve sözcükler değişse de algı dünyası ve bilişsel dilde devam eden benzerlik, konuşulanların, görülenlerin ve duyulanların ötesinde bir başka dünya ve bir başka iletişim sistemi olduğunu göstermektedir. Türk düşüncesinin yer ve zamana bağlı kalmaksızın aynı dil mantığını devam ettirmekte olduğunun dışı yansımalarıdır. Bilişsel dilde anlamların değişime uğramadan kalıcılığı, kültürün korunması ve kodlamalarındaki önemi göz önüne alındığında bu sahanın dikkatle üzerinde çalışılması gereken bir alan olduğu âşikardır.

EXTENDED ABSTRACT

The origin of the word metaphor comes from the Greek word "metaherein"; "Meta", "beyond" and "phrein" are words that evoke the meaning of "to carry". With today's meaning, it can be named as a concept transfer method that creates a meaning beyond its meaning. The concept of metaphor, which can also be called a cognitive language, has become quite current in recent years. The subject of metaphor, which dates back to the Ancient Greek period, has gained a different dimension, especially with the "Contemporary Metaphor Theory" introduced by Lakoff and Johnson in the work titled "Metaphors We Live by". Metaphorical language is a secondary language. It is almost impossible to explain abstract concepts without metaphors. In this sense, in the education and learning process, cognitive linguistics, which includes metaphor beyond traditional linguistics, aims to help understanding and is considered as a way to the human mind. Cultural structure is vital in the analysis of metaphors. Sociological and psychological changes in language and culture affect the choice of metaphor. Semantic attributes that do not have a common counterpart in cultural memory may lead to more complexity in explaining the concept rather than ease. In order for a concept to be meaningful at the cognitive level, it must be metaphorized, and the cognitive language must be known in detail in order to analyze the metaphorized concepts. Cognitive language codes are often found in cultural memory. The way to explain how love is understood in Turkish culture is possible by revealing which metaphorical match the words about love correspond to. Likewise, understanding how love was metaphorized in works written centuries ago can provide more detailed information about the cognitive equivalent of the concept of love in Turks.

Dîvânu Lugâti't-Türk, which was written by Kâşgarlı Mahmud about a thousand years ago, has shown that language and culture are two inseparable parts of a whole in terms of the way it was formed. While the author clearly expressed his sensitivities about the introduction and dissemination of Turkish, he not only brought together the words used by the Turkish branches during the creation of the work, but also made a cultural compilation with the examples he gave. In our study, metaphors created in poems written about love and lover, which is our subject in Dîvânu Lugâti't-Türk, were investigated. In the poems in the work, describing the difficulties of love and lover is associated with mountains, the pain of love, tears, liver wounds, the painful side of love and the healing role of the lover are explained. In this context, Love = Suffering, Love = Magic, Beloved = Sorcerer, Love = Trap, Beloved = medicine, Beloved = doctor, Mountain = Difficulty, Mountain = State, Liver = Center, Liver = downcast, Emotion = Water, Tears = Emotions, Eye = Barrier, Heat = Vitality, Heat = Life, Heat = Love, metaphors have been reached.

As a result, from this point of view, it can be said that in Turkish culture, a thousand years ago, as today, love and lover were exalted and moved to superhuman dimensions. Moreover; The determination of the metaphors created in the works of the

past or the fact that a created metaphor can be analyzed today is an important indicator of integrity in cultural continuity. These metaphorical expressions created in poems are at a level that can easily find a response in today's Turkish culture and thought world. Considering the effect of cultural memory on both the creation and analysis of the metaphor, it shows that the cognitive codes of Turks on love and lover have survived until today without changing.

KAYNAKÇA

- Akalın, Ş. H., Toparlı, R., Argunşah, M., Demir, N., Gözaydın, N., Özyetkin, AM., ...Tekeli, S. (2011). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Aksan, M. (2006). Metaphors of anger an outline of a culturel model. *Dil ve Edebiyat Dergisi / Journal of Linguistic sand Literature* 3(1), 31-67
- Altun, I. (2013). Karacaoğlan'ın şiirlerinde dağ algısı. *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/4, p. 67-80
- Baş, M. (2013). Dinlerde ve geleneksel Türk inanışlarında dağ kültü. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 13 (1), 165-179.
- Bulut, B. (2017). "Türk atasözlerinde dağ kavramının mekansal işlevi." *Journal of Turkish Studies*. 12 (5) 111-122. Web.
- Çetinkaya, B. (2017). Kutadgu Bilig'de kavramsal metaforlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (2), 377-399.
- Çiçekler A. N & Aydın T. (2019). Kavramsal metafor kuramı ve belagat: Karşılaştırmalı bir inceleme. *RumeliDE, Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 14-26. DOI: 10.29000/rumelide.616880
- Demir, C & Karakaş Yıldırım, Ö. (2019). Türkçede metaforlar ve metaforik anlatımlar. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (4), 1085-1096. DOI: 10.32709/akusosbil.599335
- Draaisma, D. (2014). *Bellek metaforları / Zihinle ilgili fikirlerin tarihi*, G. Koca (Çev.). İstanbul: Metis Yay.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu Z. (2020). *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.
- Gömeç, S. (1998). Şamanizm ve eski Türk dini. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 4(4), 38-52.
- Gültekin, T., Yıldız, E. & Bahadır, A. (2016). Hedef kavramın metaforik incelenmesi: Zühre yıldızı örneği. *idil*, 5 (26), 1825-1848.
- Kalafat, Ş. (2018). Kültürel bellek metaforu olarak Derleme Sözlüğü'ndeki Gökkuşuğu adları. *Opus Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 9 (16), 1143-1166. DOI: 10.26466/opus.460117
- Kara sevda şiiri - Cahit Sıtkı Tarancı-Erişim adresi: Antoloji.com.
- Kılcan, B. (2017). *Metafor ve eğitimde metaforik çalışmalar için bir uygulama rehberi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kövecses, Z. (2010). Metaphor, language, and culture. *DELTA: Documentação de Estudos em Lingüística Teórica e Aplicada*, 26(3). [online].
- Lakoff, G & Johnson, M. (2010). *Metaforlar: hayat, anlam ve dil*. G.Y. Demir (Çev.). İstanbul: Paradigma Yay.
- Mandaloğlu, M. (2011). Türk kültür çevresinde şamanizm ve şamanlık meselesi, *TSA*, 15(3)
- Saunders, N. J. (1994). Predators of culture: Jaguar symbolism and Mesoamerican elites. *World Archaeology*, 26 (1), 104-117.
- Şahan, K. (2017). Metefor ne değildir? *Kesit Akademi Dergisi*, (8), 166-176
- Tanyu, H. (1992). *Büyük İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 6, s. 501-506). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Tek Hece Aşk Şiiri - Cemal Safi- Erişim adresi: Antoloji.com.
- Tuna, O. N. (2012). Köktürk yazıtlarında "ölüm" kavramı ile ilgili kelimeler ve "kergek bol-" deyiminin izahı. VII. Türk Dili Kurultayı'nda Okunan Bilimsel Bildirileri içinde (s.131-148). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Uçan Eke, N. (2017). *Klasik Türk edebiyatında metaforik üslup*. Ankara: Akçağ Yay.
- Uçan Eke, N. (2018). Işığında Türkçenin kadim metinleri Orhun yazıtlarını yeniden okumak. Ş. Doğan & M. S. Güneş (Ed.), *Moğolistan Bildiriler Kitabı 2. Cilt, Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu Bilidileri Kitabı içinde* (s.1386-1406) İstanbul: Kesit Yay.
- Uçan Eke, N. (2019). Edebiyatın metaforik gücü. *Söylem Filoloji Dergisi*. 4(2), 238-253.
- Uğurlu, S. (2012). Eski Türklerin dini, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 12, 20. Yıl, Özel Sayı, 12: 323-335.
- Yaylagül, Ö. (2010). "Dîvânü Lugâti't-Türk'te yer alan atasözlerindeki metaforlar". *Millî Folklor*. Yıl: 22(85), 112-121.